

Een baken voor de jaren tachtig

Notities bij het verschijnen van de vijfde druk van *Beknopte Didaxologie**

Het jaar 1981 heeft zich voor de Nederlandstalige onderwijskunde tot dusver onderscheiden door een tweetal belangrijke gebeurtenissen. Aan het begin van dit jaar bracht een groep onderwijskundig georiënteerde schrijvers het boek 'Onderwijs: bestel en beleid' op de markt (Van Kemenade e.a., Groningen 1981). Daarmee werd aan Idenburgs geesteskinderen 'Schets van het Nederlandse schoolwezen' (1960) en 'Theorie van het onderwijsbeleid' (1970) een boekwerk toegevoegd, dat in een lang gevoelde behoefte voorziet.

Zeer onlangs vond een tweede evenement plaats. De schrijversgroep De Corte, Geerligts, Lagerweij, Peters en Vandenberghé zorgde ervoor, dat van hun inmiddels veelgelezen *Beknopte Didaxologie* (eerste druk 1972) een vijfde, bewerkte, editie verscheen. De inhoud van dit boek, dat blijkens het woord vooraf bedoeld is als baken in de steeds groeiende stroom van sociaal-wetenschappelijke literatuur over het samenspel van onderwijzen en leren, is zodanig vernieuwd, dat we ook in de jaren tachtig kunnen beschikken over een inventarisatie van relevante onderzoeksgegevens op het gebied van het didactisch handelen. Het verzorgen van een dergelijke inventaris is geen geringe zaak. Reeds de lijst van geraadpleegde en verwerkte literatuur levert daarvan een eerste bewijs. Deze beslaat ruwweg geteld ruim negenhonderd titels van boeken en tijdschriftartikelen. Wie studeren wil kan met deze bibliografie voorlopig vooruit.

Het lijkt onfatsoenlijk, bij het overdenken van de inhoud en waarde van een boekwerk met een kwantitatieve opmerking over bibliografische aspecten te beginnen. Men zou daardoor gemakkelijk de indruk kunnen wekken de rest van het boek bij voorbaat wat te willen bagatelliseren. Dat ligt nu juist allerminst in mijn bedoeling. Ik beschouw die aspecten in hun kwantitatieve verschijningsvorm namelijk als een directe aanwijzing, dat Nederlandse en Belgische onderwijskundigen, dito praktiserende onderwijsgeevenden

en overige belangstellenden om een boekwerk als het onderhavige verlegen zaten.

De aanblik van zoveel titels geeft aanleiding tot gevolgtrekkingen van verschillende aard. Ik noem er enkele: a) het onderwijskundig denken 'all over the world' heeft in het laatste tiental jaren beslist niet stilgestaan; b) wie overbodig werk wil voorkomen, moet bij het 'inlezen' ten behoeve van een onderzoeksproject vooral niet over één-nacht-ijs gaan; c) we zullen ons in de komende jaren veel moeite moeten getroosten het waardevolle van het minder waardevolle te schiften; d) synthetiserende studie met betrekking tot primaire onderzoekgegevens dient te worden aangemoedigd; e) het werk van generalisten verdient stimulering – zij zullen mede op basis van het werk der specialisten met name de samenhang der verschijnselen op micro-, meso-, exo- en macro- 'systemisch' niveau in het oog moeten houden; f) een chaotische vloed van onderzoekgegevens vraagt om helder denken en ordenend modelgebruik, beide gedragen door klare taal.

Punten als zojuist vermeld mogen worden opgevat als uiting van gepaste bezorgheid omtrent de rol die de wetenschap in het algemeen en de onderwijskunde in het bijzonder in een samenleving te vervullen heeft. Door hun boekwerk een baken te noemen leggen de schrijvers van die bezorgdheid getuigenis af. *Beknopte Didaxologie* biedt een voorlopige pleisterplaats, een tijdelijk rustpunt, dat – mits als zodanig door de gebruiker benut – gelegenheid biedt op adem te komen en plannen te overwegen ter verdere bezinning en verdieping.

Het onderhavige boekwerk zorgt voor een weldoordachte boedelbeschrijving. Het biedt een instrumentarium van modellen, begrippenkaders, overzichten, theorieën en zienswijzen die perspectieven openen voor voortgezette studie.

Wat de schrijvers met woorden hebben geprobeerd, heeft Arend van Dam in cartoons getracht tot uitdrukking te brengen. In goed getroffen lijnen – alleen de cartoon op pagina 26 komt minder gelukkig bij mij over – maakt de tekenaar duidelijk, dat ook nonverbale elementen in overdracht van kennis een nuttige functie kunnen vervullen. Een goed 'cartonist' werkt intuïtief, hij doet een beroep op iemands gevoel voor humor en diens creativiteit om langs

* E. De Corte, C. T. Geerligts, N. A. Lagerweij, J. J. Peters en R. Vandenberghé, *Beknopte Didaxologie*, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1981⁵.

andere weg dan via woorden tot een treffen met de problematiek te komen. Ik weet dat cartoons in een studieboek ook het effect van infantiliseren kunnen hebben. In zo'n geval vervullen ze slechts de rol van 'verluchtigend plaatje'. Ze dragen er niet toe bij de lezer en gebruiker van het boek op functionele wijze met de desbetreffende stof in aanraking te brengen. Slecht gekozen cartoons werken dan als Fremdkörper. De in het onderhavige boek opgenomen cartoons zijn evenwel functioneel – niet in de laatste plaats vanwege hun directheid en relativerende werking. Ik zou wel willen, dat er in ons onderwijs meer mensen werkzaam waren die, zoals Van Dam, de kunst van het 'cartoneren' verstaan. Oren in ogen veranderen is een didactische gave, die in onze scholen duidelijk te dun gezaaid is. Genoeg daarover.

Toen ik het boek bij wijze van eerste kennismaking doorbladerde – een globaal survey behoort in dit soort situaties het eerste werk te zijn – viel het mij op, dat een essentieel element schitterde door afwezigheid: een register van personen en zaken. Mijn eerste reactie was, dit de schrijvers en hun uitgever in collegiale openhartigheid, doch niet minder onverbiddeijk aan te rekenen als een ernstige omissie. Een boek, dat een baken wil zijn, moet de mogelijkheden en functies van een baken in alle opzichten tot hun recht laten komen.

Kohnstamm – nestor van de wetenschappelijke didactiek in Nederland – heeft de waarde van een dergelijk register meermalen krachtig aanbevolen. Een leerboek – zo zal vermoedelijk zijn achterliggende redenering geweest zijn – is een soort veruitwendigd geheugen. Ons geheugen functioneert het best, wanneer ten aanzien van opnemen, bewaren, verwerken en terugvinden veel werk gemaakt wordt van ordening en overzicht. In zijn ideeën over het 'leren-denken-onder-eigen-verantwoordelijkheid' speelde het leren hanteren van ordeningsmiddelen en allerlei andere vormen, die hij als 'kennis van hoger niveau' beschouwde, een belangrijke rol.

Waarom hebben de samenstellers van *Beknopte Didaxologie* ervan afgezien een register van personen en zaken op te nemen? Ervan afgezien, want zeker is wel, dat hier geen sprake zal zijn van iets, dat men door een abus in de samenwerking vergeten is. Ik kan mij evenmin voorstellen, dat men de hoeveelheid geduldwerk, die zoiets nu eenmaal vraagt, gemakshalve uit de weg heeft willen gaan. Mijn conclusie is dan ook, dat de wijze waarop dit boek is gecomponeerd zich kennelijk weinig voor het samenstellen en opnemen van een dergelijk register leende. In de compositie liggen namelijk elementen verrat, die zo'n register min of meer overbodig maken. Een duidelijk voorbeeld daarvan is m.i. de gedetailleerde inhoudsopgave die aan het boek als geheel en aan elk hoofdstuk afzonderlijk voorafgaat. Die detaillering komt het snel localiseren van vindplaatsen ten goede. Vermoedelijk is er nog een andere reden, die de samenstellers deed besluiten het bedoelde register weg te laten. Veel boeken hebben namelijk wel een register van personen en zaken, maar de gebruikswaarde daarvan staat soms in geen verhouding tot de moeite die men zich voor het samenstellen heeft moeten getroosten. Wat heeft het bijvoorbeeld voor zin, de vindplaats van een

naam of een begrip te vermelden, om ter plekke aangekomen te moeten vaststellen, dat naam of begrip slechts tussen haakjes, in een voetnoot, of – wat ook wel voorkomt – in het geheel niet gepresenteerd worden. In zo'n geval belooft een register meer dan in de tekst van het boek is waargemaakt. Dit overwegende, heb ik mijn aanvankelijke bedenkingen laten varen.

Geen register van personen en zaken, maar niettemin een boek dat door opname van andere naslagelementen alle gelegenheid biedt, snel te komen tot wat men zoekt. In dit verband wil ik de aandacht vestigen op het feit, dat elk hoofdstuk door een korte inleiding wordt geopend. Zo'n inleiding werkt – als men het begrip ruim genoeg neemt – als een soort 'advance organizer', een functie, die door de reeds gesignaleerde cartoons wordt versterkt. De inleidingen maken het mogelijk, dat men alvorens 'echt te gaan studeren' elk hoofdstuk met een bliksembezoek vereert. Slimme studenten organiseren hun leeractiviteiten nog steeds volgens het principe van de concentrische leergang. Korte inleidingen per hoofdstuk komen hen goed van pas.

Er valt nog een element te noemen, dat in dit boek volgens mij een baken- en naslagefunctie vervult. Ik denk aan de lijst van geannoteerde literatuur die aan het eind van elk hoofdstuk is opgenomen. Het vermelden van dergelijke lijsten is bijzonder waardevol. De lijsten verschaffen in korte trekken zorgvuldig geformuleerde informatie, die de lezer stimuleren monografieën, die de samenstellers zelf als zinvol en verhelderend hebben ervaren, voor voortgezette verdieping ter hand te nemen. Uiteraard moet men bij een dergelijke strategie van voorsorteren voorzichtig zijn. Geen student mag zich van de plicht ontslagen achten, uit te zien naar publikaties die wellicht door anderen over het hoofd werden gezien. Het is daarom goed, dat de auteurs bij het annoteren van de door hen geselecteerde publikaties op moderate wijze gebruik maken van waardeoordelen.

Grafische voorstellingen, schema's, overzichten en punts-gewijze opsommingen worden in het boek veelvuldig gehanteerd. Dit soort vormen van gecomprimeerde presentatie kunnen er, zoals bekend, toe bijdragen, dat een moeizaam begaanbare leerweg in versneld tempo kan worden aangelegd. Door eerst aandacht te schenken aan wat in optisch overzichtelijke zin op kleine schaal is bijeengebracht, kan het doornemen, lezen of bestuderen van de doorgaans meer tijd vergende teksten worden vergemakkelijkt. Door het opnemen van elementen, als in dit verband bedoeld, geven de samenstellers van het boek blijk, in te willen spelen op studietechnieken, die het lineaire bezigjyn-van-bladzij-tot-bladzij doorbreken. Lerend bezigjyn met boeken kan aan doelmatigheid winnen, wanneer men het aandurft af te stappen van de gewoonte een boek regel voor regel, bladzij voor bladzij of hoofdstuk voor hoofdstuk door te ploegen. Een boek dat niet enkel teksten levert, maar ook langs andere weg aan leeractiviteiten appelleert kan voor die durf een stimulans betekenen.

Inhoud en omvang van het voorliggende boek staan in duidelijk contrast met wat ten aanzien van het onderwijsleerproces binnen de microsfeer in vroeger jaren is versche-

nen. Wie een goede dertig jaar geleden met de bestudering van dit proces begon vond in de Nederlandse literatuur weinig of geen publikaties waarin de problematiek van het didactisch handelen op systematische wijze en met aanspraak op voorlopige volledigheid aan de orde werd gesteld. Wel waren aanzetten tot exploratie van deelgebieden voorhanden, vooraan een voortreffelijk monument als 'Keur uit het didactisch werk van Kohnstamm' (1952). Vaak geciteerde schrijvers waren voorts o.a. Waterink, Langeveld, Nieuwenhuis, Stellwag, Perquin en Prins – een globale en onvolledige opsomming van pioniers die er naar streefden het didactisch handelen een wetenschappelijke basis te geven. Van de buitenlandse schrijvers vermeld ik in dit verband o.a. de namen van Schwerdt, Copei, Willmann, Eggersdorfer, Mursell, Castiello, Stöcker, Roth, Hillebrand en Guyer. Inspirerend werkten voorts verscheidene edities van het jaarboek van de 'National Society for the Study of Education', met betrekking waartoe ik verwijzen wil naar deel I van de 49-ste uitgave: *Learning and Instructions*, die in 1950 verscheen. Het tableau is, zoals ik reeds aangaf, verre van volledig. Naast wetenschappelijke verhandelingen waren er leerboeken voor de algemene en bijzondere didactiek, de pedagogiek en de psychologie, zoals deze vakken op de toenmalige kweekscholen werden onderwezen. Ik noem in dit verband ook de bekende door Wolters uitgegeven serie 'Naar een nieuwe didactiek', die een generatie van jonge onderwijzers en onderwijzeressen stimuleerde tot onderwijsvernieuwing, alsook de serie 'Moderne onderwijssystemen' – eveneens door Wolters uitgegeven. Beide series gingen vergezeld van een 'Algemene Inleiding', voor eerstgenoemde serie door Kohnstamm, voor de tweede door Nieuwenhuis geschreven – in beide gevallen was sprake van veel gelezen boekjes, waarin theoretisch en praktisch gericht onderwijskundig denken hand in hand gingen. Het midden der 50-er jaren werd in opvoed- en onderwijskundige zin o.m. gemarkeerd door het verschijnen van het 'Gedenkboek voor Prof. Dr. Ph. A. Kohnstamm' (1957), geredigeerd door Langeveld, Nieuwenhuis, Post en Stellwag, een bundel bijdragen van uiteenlopende thematiek, die een beeld gaven van de wijze waarop de voor Nederland nog jonge studierichting der Pedagogiek van de grond begon te komen. Voorts vermeld ik gaarne Stellwags iets eerder verschenen 'Begane wegen en onbetreden paden'. Van onderwijskunde als afzonderlijke discipline was nog geen sprake – pedagogiek en didactiek waren in de opzet van de studie nog nauw met elkaar verstrengeld, volgens sommigen terecht, volgens anderen echter een huwelijk vormend, dat maar beter kon worden ontbonden.

Aan het einde van die jaren is Bijl bezig met het schrijven van zijn proefschrift, dat in 1960 onder de titel 'Inleiding tot de algemene didactiek van het basisonderwijs' verschijnt, en waar de auteur zich een onverdacht voorstander betuigt van de gedachte, dat beide per definitie met elkaar verbonden zijn. (De wetenschappelijke controversie hieromtrent is nog steeds geen zaak die als afgehandeld kan worden beschouwd). Met het verschijnen van Bijls proefschrift begint er wat meer systematiek in de zaak te komen, iets waaraan inmiddels ook Van Gelder had bijgedragen. In samenwerking met Prins had hij in een artikel voor Kohnstamms bovenvermeld Gedenkboek reeds gesteld, dat het uit-

gangspunt voor onderwijskundig onderzoek gezocht diende te worden in de concrete didactische situatie (pag. 52). In 1958 verschijnt 'Vernieuwing van het basisonderwijs', waarin die gedachte verder wordt uitgewerkt. Graag citeer ik de volgende passage: 'Een nadere bezinning op de didactiek laat zien, dat de didactiek haar uitgangspunt moet vinden in de concrete situatie van het onderwijzen en het leren van het kind. Voorzover de didactiek als kunst wordt beschouwd, neemt de persoonlijkheid van de onderwijzer, zijn toewijding, zijn inventiviteit en zijn geestdrift de voornaamste plaats in. Als wetenschap echter zal de aandacht gericht moeten zijn op de analyse van het leerproces, op de systematische beschouwing van de didactische beginselen, op de ordening van de leerstof en op de vorming van leersituaties'.

In de jaren 60 worden deze intenties door Van Gelder in daden omgezet. In 1965 verschijnt in 'Mededelingen van het Pedagogisch Instituut der Rijksuniversiteit te Groningen' van zijn hand een drietal bijdragen onder de titel 'Didactische Analyse', waarin hij, uitgaande van een vijftal didactische sleutelvragen, een opzet presenteert voor een theoretisch model. Dit model, dat de grondslag vormt voor jaren van vruchtbare didactische arbeid in theoretische en praktische zin, heeft met name invloed gehad in de leergangontwikkeling voor de onderwijskundige vakken binnen de Pedagogische Academies en de Nieuwe Lerarenopleidingen. Nog steeds over de jaren 60 schrijvend mogen zeker de namen van De Block en Knoers niet onvermeld blijven. Beiden hebben met hun publikaties, zij het vanuit andere gezichtshoeken, aan de ontwikkeling van het onderwijskundig denken in België en Nederland in genoemde periode waardevolle bijdragen geleverd. Ik ben met zevenmijlsjarren door een twintigtal jaren heengestapt. Wie zulke grote stappen maakt, ziet onherroepelijk veel over het hoofd. Meer bijdragen noemen valt buiten het bestek van dit intermezzo, dat bedoeld is als ruwe schets van een periode die de historische achtergrond vormt van de onderwijskundige bedrijvigheid die aan het tot stand komen van het thans voorliggende boekwerk is voorafgegaan.

Op naar de 70-er jaren, de periode waarin *Beknopte Didaxologie* laat zien, dat het onderwijskundig denken in de voorafgaande jaren voldoende stof heeft opgeleverd om met name wat de microstructuur van het onderwijs-leerproces betreft aanspraak te kunnen maken op een geordende presentatie. Niet lang daarvoor was in de U.S.A. het boek van De Cecco (*The psychology of learning and instruction*; 1968) verschenen. Dit boek behoorde, voor zover ik kan overzien, tot de eerste pogingen om een leerboek voor onderwijskundig geïnteresseerden te publiceren in een vooral didactisch verantwoorde opzet en lay-out. Het werd aan het eind van de 60-er jaren door pedagogiekstudenten aan Nederlandse universiteiten duchtig bestudeerd. Het daarin vervatte Nederlandse 'basic-teaching' model van Glaser bleek houvast te geven en werd door de betrokken auteur als hoeksteen voor de opbouw van zijn boek benut. Didactische vragen, beginselen en onderzoeksresultaten werden in een geordend geheel bijeengebracht. Dat de lectuur zo goed als volledig sloeg op het Angelsaksisch taalgebied werd door velen terecht als een bezwaar ervaren.

Ook op het Europese continent, immers, was inmiddels wel het een en ander van de grond gekomen. Het werk van met name Van Gelder mag zeker als baanbrekend worden beschouwd en gezien worden als een directe stimulans om over een Nederlandstalige pendant van bijvoorbeeld een boek als dat van De Cecco te gaan nadenken. De schrijversgroep van *Beknopte Didaxologie* heeft er dan ook verstandig aan gedaan, de mogelijkheden van een Nederlandstalige inleiding tot de studie van het onderwijsleerproces in overweging te nemen. De resultaten van het overleg leidden tot een publikatie, die via enige herdrukken en een vertaling in het Duits en het Frans in brede kringen van geïnteresseerden weerklank heeft gevonden. De mate van weerklank valt moeilijk te kwantificeren. Raadpleegt men echter artikelen en boeken over onderwijskundige problemen, verschenen in de afgelopen jaren, dan vindt men het

boek van De Corte c.s. veelvuldig geciteerd. Ik meen dit als een graadmeter te mogen beschouwen voor de invloed die in Nederland en België aan het onderhavige werk kan worden toegeschreven. Het boek heeft in de tien jaren van zijn bestaan aan een groeiende behoefte beantwoord. Ik vermoed, dat het ook in de komende jaren op een waarde-rend lezerspubliek zal mogen rekenen. 'Een baken voor de jaren tachtig' leek mij daarom een passende titel voor dit epistel, dat de vijfde, herziene druk van dit niet alledaagse geschrift van een waarde-rend woord vergezeld wil doen gaan.

J. van Bergeijk

Manuscript aanvaard 24-6-'81